

Kees Schuyt, hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam, sprak in het kader van de serie tijdredes over deugden, georganiseerd door de Universiteit van Amsterdam en het dagblad Trouw, over tolerantie. Onderstaande tekst, die ongeveer 2160 woorden telt, is een bewerking van de lezing zoals die gepubliceerd is in Trouw van maandag 9 maart 1998.

Geef van onderstaande tekst een samenvatting van maximaal 500 woorden. De samenvatting moet een duidelijk beeld geven van de gedachtegang van de auteur. De daarvoor noodzakelijke informatie-elementen dienen te worden opgenomen in een samenhangende tekst die is geschreven in goed Nederlands, zodat iemand die de oorspronkelijke tekst niet kent, de samenvatting goed kan volgen. Het is toegestaan essentiële woorden of zinswendingen uit de voorgelegde tekst te gebruiken. Het is niet de bedoeling dat je zinnen uit de voorgelegde tekst letterlijk in je samenvatting overneemt.

Duldzaamheid uit dankbaarheid

1 — 1 Tolerantie is een onvolmaakte deugd voor een onvolmaakte samenleving. In de
2 — 2 hedendaagse discussie wordt vaak betwijfeld of tolerantie wel tot de deugden gerekend
3 — 3 kan worden. Waarom is tolerantie een onvolmaakte deugd? Omdat een wezenlijk
4 — 4 kenmerk van tolerantie is dat je iets toelaat wat je in feite afkeurt. Omdat hetgeen je
5 — 5 afkeurt toch plaatsvindt, kun je over het resultaat niet erg enthousiast worden. Er blijft bij
6 — 6 tolerantie altijd iets knagen. Dit in tegenstelling tot andere deugden zoals moed,
7 — 7 rechtvaardigheid en dankbaarheid, waarbij je van binnenuit tevreden, onbekommerd blij
8 — 8 kunt zijn als je ze beoefent. Voor een onvolmaakte samenleving: een samenleving waarin
9 — 9 allerhande conflicten plaatsvinden en meningen botsen. In de hedendaagse samenleving
10 — 10 doemen allerlei vragen op met betrekking tot tolerantie: mag een culturele minderheid
11 — 11 eigen opvoedingsmethoden toepassen, ook als die niet stroken met in de dominante
12 — 12 cultuur vastgelegde normen? Mag je of moet je porno op Internet verbieden? Of moet
13 — 13 alles kunnen?

2 — 14 Tolerantie heeft een paradoxaal karakter. Wezenlijk is dat je iets toelaat of iets laat
15 — 15 gebeuren, wat je om een of andere reden niet juist acht. Iets toelaten wat je goed vindt,
16 — 16 daar is geen kunst aan. Iets toelaten wat je volmaakt koud laat (bijvoorbeeld het geloof in
17 — 17 UFO's), valt ook al niet als deugdzaam te kwalificeren. In mijn voorlopige omschrijving
18 — 18 komen twee aspecten naar voren: het handelingsaspect (het niet verhinderen) en het
19 — 19 object van het toelaten (er is iets wat getolereerd wordt).

3 — 20 Het handelingsaspect sluit aan bij onze dagelijkse ervaring. Ik rook bijvoorbeeld zelf
21 — 21 niet, ben er zelfs fel tegen. Ik krijg gasten op bezoek, in mijn eigen huis, zodat ik het in
22 — 22 mijn macht heb hun te verbieden een sigaar of sigaret op te steken. Toch doe ik het niet: ik
23 — 23 weerhoud mezelf ervan om anderen te weerhouden om iets te doen wat ik zelf afkeur.
24 — 24 Tolereren is niet handelen, niet handelend optreden, ergens niet op staan als het in je
25 — 25 vermogen ligt iets te verbieden of tegen te houden. Vandaar deze omschrijving van
26 — 26 tolerantie: het onderdrukken van de neiging om anderen te onderdrukken. Het hangt vaak
27 — 27 van allerlei redenen af of we te maken hebben met tolerantie of met onverschilligheid, met
28 — 28 gedogen of met pragmatisme. Stel, ik hou niet van geitenharen sokken en sandalen onder
29 — 29 een net blauw pak en toch komt er een jongeman bij ons thuis, de vriend van mijn dochter,
30 — 30 die dit alles aanheeft. Ik laat om pragmatische redenen niets merken en vertoon zelfs
31 — 31 blijdschap als hij in deze foute outfit om de hand van mijn dochter komt vragen. Beoefen
32 — 32 ik nu een deugd? Nee, volgens de Engelse ethica Mary Warnock, aan wie ik dit voorbeeld
33 — 33 ontleen, is er pas sprake van 'tolerantie als deugd' als het getolereerde een duidelijke
34 — 34 *morele* afkeuring krijgt.

4 — 35 In deze benadering ligt aan tolerantie als deugd een bepaald motief ten grondslag
36 — 36 om moreel afkeurenswaardig gedrag toch toe te laten op basis van respect voor de
37 — 37 autonomie van de ander. De abortuskwestie is hier een goed voorbeeld van. Tegenstanders
38 — 38 zijn tolerant indien ze het laten verrichten van abortus toestaan aan anderen, hoewel ze dit
39 — 39 zelf afkeuren. Omgekeerd zijn diegenen die het een persoonlijk recht vinden van de vrouw
40 — 40 om over het wel of niet geboren laten worden van een vrucht zelf te beslissen, tolerant als
41 — 41 ze met respect voor de opvattingen van anderen de *pro life*-demonstraties niet verstoren
42 — 42 en het gesprek over wederzijdse opvattingen aangaan. Voor beide partijen blijft er iets

43 onverteerbaars, maar toch stelt men zich tolerant op. Het klinkt tegenstrijdig: de
44 onvolmaakte deugd in een onvolmaakte samenleving moet eigenlijk door volmaakte
45 mensen worden beoefend, wil er nog iets van deugen.

5 46 Nu kom ik op het tweede aspect van tolerantie: het getolereerde. Is alles te
47 verdragen? De omschrijving van tolerantie als het onderdrukken van de neiging om te
48 onderdrukken is slechts de helft van het verhaal. Er zijn zaken die absoluut niet te
49 tolereren zijn, waarbij dus ook niet *niet* opgetreden dient te worden. Bij nader inzien blijkt
50 tolerantie als deugd slechts een smalle strook van handelingen te betreffen. Aan de ene
51 kant van de strook vinden we al die gedragingen die onder geen omstandigheid geduld
52 kunnen worden, aantastingen van de persoonlijke integriteit van mensen. De grenzen van
53 tolerantie vallen tegenwoordig naar mijn mening zo goed als samen met het eerbiedigen
54 van de rechten van de mens. Ze hebben als zodanig ook een juridische erkenning gekregen.

6 55 Aan de andere kant van de smalle strook van tolerantie vallen die toestanden,
56 opvattingen of gedragingen die helemaal niets afkeurenswaardigs hebben. Het tolereren
57 van iets wat helemaal niet afkeurenswaardig is, kan wel voor een bepaalde persoon een hele
58 prestatie zijn en maatschappelijk nut hebben, maar het is de vraag of het als deugd valt aan
59 te merken. Het begrip tolerantie is bijvoorbeeld ongepast als het gaat om de houding jegens
60 leden van etnische minderheden. Deze groepen willen niet slechts 'getolereerd' worden; ze
61 hebben immers als leden van de Nederlandse samenleving een volledig recht om hier te
62 zijn. Elke etnische groepering heeft recht van bestaan, zodat het tolereren van minderheden
63 niet als een deugd gezien kan worden, want waar recht komt, verdwijnt de deugd.

7 64 Tolerantie is slechts onder zeer strikte voorwaarden te zien als een echte, klassieke
65 deugd. Het is dus een zeldzame deugd, maar de *alledaagse* tolerantie, het dagelijkse
66 verdraagzaam met elkaar omgaan, is minder zeldzaam. Deze vorm van tolerantie is zeer
67 belangrijk voor een pluriforme samenleving. Ik ga ervan uit dat deze alledaagse tolerantie
68 samenhangt met de vreedzame afhandeling van conflicten en zodoende bijdraagt aan een
69 vermindering van geweld.

8 70 De historische oorsprong van de tolerantie in ons land ligt bij de hevige
71 godsdienstoorlogen van de zestiende eeuw. Uiteindelijk is toen een religieuze
72 verdraagzaamheid overeengekomen die het grondmodel van onze tolerantie is geworden.
73 Wie evenwel naar de Nederlandse samenleving kijkt, kan een steeds aanwezige
74 discrepantie constateren tussen de veelgeroemde, zelfs in het buitenland beroemde, idee
75 van tolerantie en de alledaagse praktijk. In de praktijk gingen protestanten en katholieken
76 lange tijd niet met elkaar om, haatten de twee groepen elkaar en mochten de kinderen
77 vooral niet met elkaar spelen.

9 78 Die tijd is voorbij, maar er zijn nieuwe discrepanties ontstaan tussen ideologie en
79 praktijk. Zo zien we Nederland tegenwoordig als een multiculturele samenleving, waar net
80 als vroeger de vele verschillende groepen vreedzaam naast elkaar leven en met elkaar
81 verkeren. De alledaagse praktijk van dit interetnisch samenleven ziet er echter anders uit:
82 kleine conflicten, kleine ergernissen, grote misverstanden, nauw verholen wrok tussen
83 groeperingen onderling en tussen minderheidsgroepen en de officiële gevestigde orde van
84 instituties. Al deze tegenstrijdigheden van de moderne samenleving vragen om een
85 houding die ik boven heb aangeduid met de term alledaagse tolerantie. Verderop wil ik dat
86 begrip verkennen aan de hand van een aantal maatschappelijke situaties: tolerantie voor
87 het gedrag van daklozen en dat van allochtone jongerengroepen op straat, tolerantie voor
88 het gedrag van graffitispuiters en voor gedragingen als het in brand steken van eigendommen
89 of in elkaar trappen van fietsen.

10 90 Het begrip alledaagse tolerantie moet wel verweven zijn met de lange traditie van
91 het begrip tolerantie als deugd. We kunnen hierbij denken aan vrijheidsrechten,
92 gewetenskwetsies, godsdienstige en andere levensbeschouwelijke verschillen van
93 opvatting. Bovendien moet het breed genoeg zijn om de kleine vanzelfsprekendheden van
94 het alledaagse handelen te kunnen omvatten.

11 95 Ik denk dat het begrip alledaagse tolerantie inderdaad zó omschreven kan worden
96 dat het aan deze eisen voldoet. Dartoef is het nodig goed te kijken naar de houding die als
97 alledaagse tolerantie omschreven kan worden. In de analyse van het begrip tolerantie
98 legde ik de nadruk op het onderdrukken van de neiging om anderen te onderdrukken.
99 Een tweetal elementen kan daarbij onderscheiden worden: enerzijds ervaar je iets
100 onaangenaams en heb je de neiging iets aan die onaangename ervaring te doen, anderzijds
101 verdraag je het onaangename, niet uit onmacht of onverschilligheid, maar uit respect voor
102 iemand anders' keuze, levenshouding, levensinrichting (inclusief het onaangename

- gedrag). Tegelijkertijd probeer je het onaangename gedrag wel ter sprake te brengen, te veranderen door middel van overtuiging.
- 12 Deze gedragsomschrijving kunnen we toepassen op het gedrag van daklozen. Is dat onaangenaam? Ja, soms wel: hun aanzien, haveloze kledij en geur ervaar ik als niet prettig. Ook ergert me het feit dat ze er in onze goed verwarmde verzorgingsstaat kennelijk niet in slagen mee te doen of een plaats te vinden in onze opvanginstituten. Bedelen zou in onze verzorgingsstaat eigenlijk niet moeten plaatsvinden. Ik ervaar het dus als onaangenaam, maar toch aanvaard ik hun gedrag uit respect voor hun persoon. Ik probeer vervolgens in gesprek te komen (niet elke dag, maar wel regelmatig). Ik wil ze niet (laten) opjagen naar de uithoeken van de stad. Alledaagse tolerantie geeft ruimte aan daklozen.
- 13 Het tweede geval: het gedrag van hangjongeren, speciaal als zij in groepen rondhangen en van allochtone herkomst zijn. De definitie van de situatie is hier belangrijk. Het rondhangen op pleinen zien deze jongeren als 'gewoon vrije tijd', maar wij, autochtone ouderen, beschouwen het als samenscholingen of als bedreigende activiteiten. Hierop wil ik eveneens de toets der alledaagse tolerantie toepassen. Onaangenaam? In zekere zin, ja. Ze doen wat ze in hun cultuur altijd al deden: in de openbare ruimte kletsen en rondhangen. Interculturele beoordelingsverschillen worden hier gemakkelijk over het hoofd gezien, met als gevolg de kans op *self-fulfilling prophecies*: omdat deze jongeren als bedreigend worden ervaren, worden ze achterdochtig en gaan ze anderen bedreigen. Het alledaagse leven kent veel van deze ongewone situaties waar alledaagse tolerantie een antwoord op kan zijn. Laat het gebeuren, onderdruk het niet, uit respect voor de andere levenswijze. Maar bespreek het wel; laat surveillerende politieagenten en allochtone jongeren regelmatig met elkaar deze misverstanden en meningsverschillen uitpraten.
- 14 Vervolgens de alledaagse vernieling en 'versiering' van gebouwen (graffiti). Wat voor de één versiering is, een daad van allerdiepste expressie, is voor een ander vernieling. Er spelen soortgelijke beoordelingsverschillen als bij het rondhangen. Onaangenaam? Ja, vaak wel, vanwege het vervuilende karakter ervan. Maar het is te verdragen. Vooral in een grote stad moet veel verdragen worden: stuitende rijkdom naast schrijnende armoede, uitpuilende seksshops, opdringerige reclames, body culture, lawaai, stank en overlast, weggegooide spuiten en condooms, op jacht zijnde en weggejaagde junks, in de weg staande auto's. In de stad komt de vraag naar het fysiek onverdraaglijke dichterbij.
- 15 En tot slot het in elkaar trappen van fietsen of in brand steken van eigendommen en het aantasten van de lichamelijke integriteit. Dergelijke voorvallen staan in verband met het ontstaan van geweld in de binnenstad. Het niet tolereren van deze vormen van vandalisme leidde tot geweld, zelfs met dodelijke afloop. In de grote theorie van tolerantie, de klassieke tolerantie, ligt hier ook het kernprobleem: waar moet men de grens trekken van tolerantie? Het antwoord hierop heb ik al eens eerder geformuleerd: bij de aantasting van de mensenrechten en de lichamelijke integriteit van personen. Tolerantie is geen onverschilligheid. Deze grens geldt in principe ook voor de kleine verdraagzaamheid van alledag. Het in elkaar trappen van een fiets en het in brand steken van eigendommen vallen niet binnen de zone van verdraagzaamheid. Het nieuwe, uit New York afkomstige politiebegrip *zero-tolerance* is hier op zijn plaats, met als consequentie dat de politie de zware taak krijgt om al deze veel voorkomende gebeurtenissen daadwerkelijk tegen te gaan of te controleren. Vaak lukt dat niet en dan komt iets wat op tolerantie lijkt voort uit pure onmacht.
- 16 De conclusie uit deze vier gevallen, die bewust in een oplopende reeks van ernst zijn gepresenteerd, is dat het wel degelijk mogelijk is om te komen tot een beredeneerde afbakening van te tolereren en niet meer te tolereren gedragingen. Tolerantie is het vermogen om de neiging anderen en het andere weg te drukken, zelf te onderdrukken. Dit vermogen wordt bevorderd door zelfkennis: waar komen de neiging en angst voor het vreemde en het andere eigenlijk vandaan? Door alledaagse tolerantie kan deze zelfkennis toenemen, zoals omgekeerd de tolerantie kan toenemen door praktisch gegroeide zelfkennis: „Ik had ook wel dakloos kunnen worden”. De meeste moeite heb ik om me te verplaatsen in een situatie waarin ook ik de integriteit van andere personen grof zou kunnen aantasten. Maar dat is dan ook precies het gedrag dat ligt 'over de grens van het tolereerbare' heen.
- 17 Ik sluit af met een citaat van de Duitse psycholoog Riemann, die de wenselijkheid van de tolerantie baseerde op de toevalligheden van het levenslot: „Uiteindelijk hebben we allen last van een niet voldoende verwerkt verleden. Degene die toch een goede vorm aan zijn leven heeft kunnen geven, doordat hij meer hulp dan tegenwerking ontmoette,

163 zou duldzaam uit dankbaarheid moeten zijn: meer begrip en tolerantie opbrengen ten
164 opzichte van de minder gelukkigen.” Zo komt uit een volmaakte deugd, de dankbaarheid,
165 een andere, onvolmaakte deugd voort. Soms is dat tolerantie als klassieke deugd, meestal
166 gaat het om alledaagse verdraagzaamheid. Tolerantie is een alledaagse kunst die het beste
167 beoefend wordt door niet-alledaagse mensen.

Einde